

*Conferencia de Manuel Rodríguez López no "VI Curso de Folklore Galego",
coa charla-coloquio sobre "CONTOS POPULARES" (1-4-1988).*

O MEDIO RURAL, FONTE DE CULTURA

Os galegos, máis que unha raza somos o resultado dunha chea de circunstancias, unha superposición de pobos que chegaron ó Finisterrae por tódolos camiños. Murguía, e con el tódolos creadores do mito celta no século XIX, e máis tarde Florentino López Cuevillas, crearon a imaxe dunha Galicia céltica que hoxe non se pode manter nin arqueolóxicamente nin antropolóxicamente, aunque tampouco se pode negar que temos influencias celtas, como se pode deducir da mesma palabra Galicia. A raíz "Gal" significa "branco". Celtas éranos, tamén, os gálatas de Asia Menor e os "galos", de Francia. Ó chegar ó noroeste atopáronse cuns habitantes procedentes da Idade de Bronce, os oestrimnios, que se adicaban á navegación e exprotaban o estaño. Os celtas adoraban a natureza, as árbores, as fontes, sabían fundir o ferro, desprazábanse a cabalo e asimilaban a cultura oestrimnia. Os romanos, tras longos anos de loita, conseguiron dominar plenamente o noroeste peninsular e, conscentes da súa idiosincrasia diferenciada, convertírono nunha provincia do Imperio romano: Gallaecia, que no século V foi invadida polos suevos, instauradores do primeiro reino independente da Iberia. Os árabes, a pesar do escaso dominio que exerceron en Galicia, tamén deixaron o seu calco na nosa Terra.

Ademais das devanditas invasións alleas, outras dimensións do home galego son as circunstancias causais do Hábitat, que foi unha fonte da orixe da personalidade galega, das súas peculiaridades e da súa individualidade. Tan elevado número de razóns e o contorno en que se desenvolveron, formaron, pois, a nosa etnia.

Como dixo Ramón Otero Pedrayo, o pobo galego é un archipiélago. As vilas, as aldeas, son pequenas, atomizadas. As súas xentes son sinxelas e están insertas na problemática da súa época. No pobo está toda a alma galega, tódalas súas contradicións, as supersticións, o carácter, o pensamento, as lendas e ata os erros, reflexando canto caracteriza a Galicia.

A verdadeira Historia do noso pobo atópase na cultura popular porque a Historia que nos presentan nos libros, a miúdo, está mal contada e, case sempre, sometida a deformacións que se perpetúan nas publicacións.

Hai moitos xeitos de narrar a Historia dun país. Eu diría que hai tantas maneiras como historiadores. Hidacio, por exemplo, coñecedor dos primeiros anos da invasión sueva, era un gran defensor do Imperio Romano. Orosio, contemporáneo del, afirma que os bárbaros cambearon as espadas en arados e que moitos galaicos preferían vivir baixo o dominio suevo a pagar os tributos a Roma. Idacio pertencía ó grupo étnico dos límicos, tribu da actual comarca do Xinzo, e foi bispo de Chaves. Orosio era nativo de Braga. Ambolos dous viviron no século V, na mesma provincia romana, rodeados dos mesmos problemas, e, sen embargo, deixáronnos

diferentes interpretacións dos invasores xermánicos.

Se avanzamos no tempo, seguindo a liña trazada polos nosos historiadores, encontrámonos con ARGOS DIVINA, Nuestra Señora de los Ojos Grandes, do doutor don Juan Pallares y Gayoso (1614-1698), que levado polo seu, hoxe diríamos fanatismo de amor filial, á Virxe Patrona de Lugo e á súa cidade natal, chega a asegurar que Hércules foi o fundador de Lugo, que o Apóstol Santiago erixiu a nosa catedral antes que San Pedro o fixera en Roma. Máis aínda: afirma que a Virxe María veu a Lugo para animar ó Apóstol no seu labor de evanxelización, e que a Imaxe, que veneramos na actualidade, foi esculpida durante a súa estancia aquí e, cando lla presentaron, María felicitou ó artista polo gran parecido da Imaxe a ela mesma.

No 1703 e no 1736, Francisco Manuel Huerta, publicou "Anales de el Reyno de Galicia" en dous voluminosos tomos, onde vemos reflexados, por non dicir copiados, moitos desatinos que escribiron anteriores historiadores. E así chegamos á Historia de Galicia, de José Verea y Aguiar. Atendan vostedes ó que di a portada do libro: "aprobada pola Academia da Historia no ano 1832". Pois ben: Verea y Aguiar escribe, citando ó P. Mariana, que Túbal, neto do xusto e civilizado Noé, veu por si mesmo a probar a dar leis e costumes a esta parte occidental de España. O historiador estaba dolido contra Ambrosio de Morales (nesto dámoslle a razón) que, ó se referir a Galicia dixo: "Los de aquella tierra, comunmente, son de poco entendimiento". Arremete contra o historiador catalán, Masdeu, porque negaba que os gregos estiveran en Galicia. Láíase de que o P. Mariana escribira que "somos un país pobre" e, levado polo seu afán patriótico enumera unha longa serie de persoeiros, todos galegos: Teodosio, emperador de Roma, e o papa San Dámaso, entre outros. E relaciona unha longa serie de palabras de orixe celta para demostrar que Galicia ten unha personalidade propia.

Don Benito Vicetto, na súa Historia de Galicia, editada no Ferrol no 1865, é un manantío de fantasía romántica. Don Manuel Murguía, no 1888 publica "Galicia", unha historia moito máis seria. Séguelle Amor Meilán e chegamos á actualidade en que se escribe sen tanto apaixonamento, escúlcense fontes históricas, distinguido o que é verosímil do que é ficción. Temos meritísimos investigadores que desempolvaron documentos nos vellos pazos, nos arquivos das catedrais e dos mosteiros, tal é o caso do historiador santiagués López Ferreiro. Hoxe en día, Casimiro Torres, Emilio González López, Xosé Ramón Barreiro e Ramón Villares, entre outros, seguen a pescudar no noso pasado con acerto metódico en sen paixón apoloxética; pero tódolos pobos tiveron épocas nas que a moda era escribir páxinas panexíricas, cheas de fantasía, o que non deixa de ter a súa gracia.

Hoxe estase a traballar con seriedade, como dixen. Pero, ademais de valerse de vellos pergamiños, a ciencia moderna sírvese doutra disciplina: a etnografía. Os estudos etnográficos iniciáronse en Alemaña e Inglaterra co nome de Folclore. A primeira sociedade adicada ó estudio do folclore de Galicia foi iniciativa de Emilia Pardo Bazán e, nela, colaboraron Xosé

Pérez Ballesteros, que publicou un cancionero popular, e Marcial Valladares, autor dun diccionario galego.

Dende a perspectiva folclórica, verba que eu interpreto como sinónimo de "cultura popular", seguindo a Vicente Risco, mestre máximo da etnografía de Galicia, é do que pretendo falarlles. Non vou, pois, encadear datos históricos nin profundar nas causas que os orixinaron e moito menos inventar ou exaltar feitos que nos dean unha imaxe triunfalista de Galicia. Coido de maior interés analizar, aínda que moi superficialmente, a realidade cultural que se conserva no medio rural, sobre todo no tocante á lingua, a pesar de cinco séculos de aillamento e atrancos.

A represión dos Reis Católicos, o éxodo forzoso da nobreza galega e as leis de Toro de 1580, que obrigaban ós escribanos a pasar examen en lingua castelán, non acadaron decapitar a cultura autóctona de Galicia. É verdade que se viu forzada a replegarse, pero o pobo soubo crear defensas propias para mantela viva.

As razóns desa supervivencia débense a que Galicia sufriu moitos vaivéns ó longo da Historia. Os celtas, as loitas feudais... inmunizárona, poderíamos dicir, de aí que saiba escudarse moi ben sicolóxicamente. Iso vémolos a miúdo, mesmo na conversa, co emprego da interrogación dubitativa ¿non si?.

Cando falo do pobo galego estoume a referir á xente das aldeas, as vilas pequenas e a determinados sectores das cidades, xa que a burguesía está instalada nunha cultura allea, nunca tivo conciencia de nación, e considera ó medio rural un ente inferior, cerrado, individualista. Iso é falso. Está demostrado o gran sentido de solidariedade do noso pobo en casos de explotación comunitaria (montes comunais, augas, prados); no uso de determinados instrumentos de produción de traballo (eiras, muíños, fornos); nas labours agrícolas en común (malla, esfollo do millo, peonaxe a troque día) e no ancestral costume que permite á xente máis pobre recoller, para si, os froitos de fincas alleas, unha vez que xa se fixo a colleita.

Afortunadamente, o pobo, a través do diálogo no fogar, nas xuntanzas no adro das igrexas, nas festas, nas romerías ou nas feiras, seguiu empregando a lingua propia, que acadou o máximo nivel de dignidade nos cancioneros e nos contos populares. A grandeza creativa manifestouna, ademais, na música, na danza, na artesanía popular, no románico, no renacemento, no Dereito Galego baseado nos usos e costumes e, se recuamos no tempo, nos dólmenes, nos machados de bronce, nos torques de ouro, nos castros e ata nas construcións circulares -pallozas- que se adaptan á climatoloxía e á paisaxe. A este pobo, que foi capaz de grabar o granito, mérito meirande que o dos gregos e latinos, que traballan con materiais moito máis doados, débémolles a nosa actual existencia como país diferente.

O patrimonio que nos legaron os nosos devanceiros, debemos conservalo. Felipe Arias estivo atinado cando dixo: "Non se pode destragar o idioma, un castro, unha mámoa, un rueiro típico de aldea". Canto signifique identidade co noso pobo non se pode perder, porque é da colectividade. Galicia, sen a fala propia, sen os castros, sen os pazos e mosteiros, sen o ritmo e

sensibilidade musical que perduran nos máis alonxados recunchos da nosa Terra, sen as tradicións e costumes que se atopan, a pouco que se arrebuñe, no sentir das nosas bisbarras, Galicia, sen patrimonio artístico autóctono, sería un territorio orfo de Historia.

No variado e abondoso Patrimonio cultural a que nos referimos, o que máis nos identifica é a lingua, esa lingua que empregou Rosalía de Castro, como ela mesma di "para identificarse cos labregos e os mariñeiros, únicos que traballan no seu pobo". A mesma lingua que empregou Álvaro Cunqueiro en MERLIN E FAMILIA e ESCOLA DE MENCÍÑEIROS, libros que din moito máis da realidade galega ca determinados panfletos políticos. A mesma de Anxel Fole, en A LUS DO CANDIL e TERRA BRAVA, relatos da montaña luguesa, increiblemente auténticos pola gracia, a galanura e a forza das súas imaxes admirables.

As fontes de inspiración destes e outros literatos foron os aldeáns, depositarios da lingua, sabedores dos costumes ancestrais e mestres á hora de compangar a retranca e o inxenio coa doada facilidade imaxinista e co humorismo que lles ven de vello.

O paisano galego é un sicólogo nato para captar axiña o bo e o malo; é un home de espírito inqueda, que non cansa de cismar e profundar nas vivencias íntimas da alma, de canto o cingue e dos aconteceres de cada día para logo desenvolver a súa sensibilidade creadora, aleccionándonos coma un pedagogo cos contos sarcásticos ou pícaros, raposeiros ou cun aquel de amolar un nisco, pero sen ferir a ninguén e sempre cun engado enxebremente galego.

Lémbrome de moitos personaxes da miña bisbarra -Paradela-, capaces de facer felices ós seus oíntes a carón da lareira, no café, nos intres de folganza no tempo da seitura ou das mallas, contando historias, trouladas ou lerias, de vagar e sen présas.

Vexan algúns exemplos:

O Avelino de Randulfe é un home moi sabido en erbas. El coñece a maior parte das que teñen virtudes curativas: o cecimbre, que se dá nos Chaus, é un gran remedio contra as lombrigas; a cogolla, que medra con forza na Lucenza, é do mellorciño para evitar a calvicie e, para eliminar os noxos estomacais, non hai cousa como o asente. Pero escoiten o que me dixo da raíz da herboristería: a ruda.

A ruda é boa para tódalas

Manolo e o seu fillo Enrique co Avelino de Randulfe

doenzas. Non hai outra coma ela en todo o reino de Galicia. Chirricada en saín vello, cun par de ovos, un bo cortezo de pantrigo e un neto de viño de Aviado, é remedio superior contra o decaimento. E agora ven a gracia do relato: As mesas ben abastadas descoñecen esa menciña. Caciques e cregos prefiren unha boa lacoada con grelos.

Atendan vostedes con que elegancia satiriza a democracia.

Debo cavilar ben -díxome nunha ocasión- o que falo. Palabra que dea, quero cumprila. O que non prometeré é non ter máis arroutadas porque, daquela deixaría de vivir ó meu aire. Por veces teño ideas ruíns coma o demo maior, pois non temo nada, pois teño irmáns e amigos. Tamén o demo maior tiña excelentes irmáns, coma o Patrón da nosa parroquia, San Miguel, quen o chimpou ós infernos, pero, así e todo, fíxoo xefe dos outros demos. Inda que faga algunha falcatuada, conto que os meus non me desamparen e me dean un cargo. Hoxe en día, con iso da democracia, hai moitos choios. Tododiós é presidente ou secretario de algo.

O Enrique de Macía era moi ocurrente. Un día saíamos pola porta de Santiago e vimos unha mulleriña a correr, que pasou o semáforo en rubio para subir ó "Bus". Atrás dela, o municipal ía chifrando e coa libreta e o bolígrafo na man. A boa da muller, pequeneira e reboluda, marchou no "Bus", satisfeita por terse liberado da multa.

O Macía berroulle ó guardia:

-¡Señor, señor, cóllalle a matrícula!

Moitos avergónanse da orixe rural. É sabido que na primeira, segunda ou na terceira xeneración, todos vimos

Manolo co Enrique de Macía

da cultura do sacho, como afirma o profesor Basilio Losada. Iso non é ningunha disgracia. Boa proba é que os suízos, ingleses e franceses coidan un privilexio non vivir nas cidades. As cidades son panais sen mel, por iso -estámolo vendo aquí tamén- os que teñen medios económicos fúxenlle ó asfalto sempre que poden e vanse ó campo para disfrutar do acougo e regalía da natureza que, en Galicia, é extraordinariamente variada, tanto na montaña coma nas veigas do interior e nas costas dos nosos mares. Soutos centenarios, carballeiras que evocan un pasado sagrado; monte baixo inzado de toxos, xesteiras e carqueixas; labradíos nas vagoadas dos montes e á beira dos ríos; sinfonía de cores: o verde dos prados e das agras de centeo noviño; o amarelo das nabeiras; o dourado das fachadas de cantería; o cobre dos fentos no outono; o azul

dos ríos e do ceo e ¿por que non? a chuvia manseniña ou a ballón, que, como me dixo unha vez o inolvidable Tuñas Bouzón, é o tributo que pagamos os galegos ó longo de nove meses para disfrutar outros tres de maravillosa exuberancia paisaxística. A chuvia enriquecedora, que don Anxel Fole definiu como "salsa de Galicia" un día que estabamos no cume do Monte do Páramo, contemplando a incomparable beleza orográfica, limitada polos Ancares, o monte Faro, de Chantada, e o alto do Picato, de Lugo.

Non é, pois, unha desgracia ser orixinarios do medio rural. Faleilles algo da paisaxe e aínda nos poderíamos extender nos mitos que son a "memoria inconsciente" da nosa tradición; o culto das augas, do lume, de determinados penedos; lendas de encantos e de tesouros gardados por mouros; das tradicións relixiosas, do lirismo, da saudade e de canto se refire ó folclore, ou cultura popular madurecida a través de moitas xeneracións; pero coido que abonda co exposto. Vou engadir soamente un caso que lle sucedeu a un veciño meu, o Gaioso de As Cortes, para remarcar, con este exemplo, a agudeza das nosas xentes, a facilidade innata que teñen para saír airosos nas situacións complicadas.

Un ano, polo Preceuto, el, coma os demais feligreses, foi á igrexa para oír un freire predicador e quedou maravillado do sermón. A saída da misa, un tal Silverio díxolle: Gaioso, ti tes un año. Traino á casa do cura que o comemos. O meu veciño non quixo pasar por avarento, pero tampouco por pailán. A resposta saíulle pintada: e, logo, ¿como queres que coma o año se aínda non llo paguei a quen mo vendeu?

Para rematar esta visión panorámica do noso país que, insisto, mantense coma tal gracias á cultura popular, vou facer unhas consideracións que debemos ter todos moi presentes.

O alento fundamental da nosa etnia é o idioma. El é quen nos dá personalidade a carón das outras nacións. Temos que tomar conciencia do noso destino como células de universalidade, segundo pedía Castelao. Temos que beber na auga limpa da nosa cultura, vivir os nosos costumes, falar o noso idioma, implicar ós tendeiros para que poñan os seus carteis en galego, ós concellais para que o empreguen nos consistorios, nas actas e na nomenclatura dos pobos e das rúas, ós cregos para que propaguen a doutrina e impartan os sacramentos en galego. É incompreensible que nesta cidade de Lugo só poidamos falarlle a Deus, no noso idioma, unha vez no ano, por Corpus. Hai que esixirlle á Administración e ós medios de comunicación que lle dean maior divulgación, para prestixialo e superar o estigma social, creado por tantos anos de imposición do castelán. Soamente tomando plena conciencia dos nosos valores salvaremos da morte o Xenius galego e conseguiremos que Galicia volva a atoparse a si mesma escoitando a voz eterna da Terra, como dixo Antón Villar Ponte.